

Historia Christianæ

Texte

1

Sfântul Maxim Mărturisitorul

DESPRE CALCULAREA DATEI PASTILOR

Comput bisericesc

Sfântul Maxim Mărturisitorul

DESPRE CALCULAREA DATEI PAȘTILOR Comput bisericesc

Traducere din limba greacă veche de

Petru Molodeț

(Studiu introductiv de Florin Crîșmăreanu)

Ediție îngrijită, studiu introductiv,
note, bibliografie și indici de

Florin Crîșmăreanu

Partea întâi

Partea a doua

Partea a treia

Carte tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului

TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Indici

Cartea I: Timp brescian (Sfântul Maxim Mărturisitorul Comput bisericesc)

Editura DOXOLOGIA

2018

Abrevieri **CUPRINS**

CCSG - <i>Corpus Christianorum, Series Latina</i> , Turnhout, Brepols, 1977 -	
Notă introductivă (Florin Crîșmăreanu)	9
Calendarul: o revoluție fără sfârșit (Studiu introductiv de Florin Crîșmăreanu)	13
CPG - <i>Clavis Patrum Graecorum</i> , III, M. Gerard (ed.), Turnhout, Brepols, 1979	
Comput bisericesc	51
Partea întâi	51
Partea a doua	81
Partea a treia	89
PSB - <i>Păreri și scrâști litericești</i> , București, EIMBOR, 1979 -	
Bibliografie selectivă	107
Indici	115

CALENDARUL: O REVOLUȚIE FĂRĂ SFÂRȘIT (STUDIU INTRODUCTIV)

„*Și dacă Hristos n-a înviat, zadarnică este atunci propovăduirea noastră, zadarnică este și credința voastră.*”
(I Cor. 15, 14)

I. Scurtă istorie a *comput*-ului. Câteva repere

Astăzi, cu toții știm la ce se referă termenul *revoluție*. Potrivit articolelor de dicționar (spre exemplu, Larousse), revoluția înseamnă „schimbarea bruscă și violentă a structurii politice și sociale a unui stat, care se produce când un grup se revoltă împotriva autorităților și preia puterea”. Puțini știm însă faptul că acest sens al termenului s-a impus destul de târziu, cândva în secolele XVI-XVII, mai întâi în Insulele Britanice. Inițial, latinescul *revolutio* însemna cu totul altceva, viza „întoarcerea în timp”, „mișcarea circulară” și se folosea cu precădere în astronomie, cu privire la mișcarea astrelor. Așadar, „la origine, termenul însemna «rostagolire» – ca în mișcarea prin care a fost dată la o parte piatra care astupa intrarea în mormântul lui Hristos –, altfel spus: *revolutio* era orice mișcare de rotație care presupunea o revenire la ceva anterior. Acest sens s-a impus și în astronomie; Copernic l-a folosit atât pentru mișcarea de rotație a Pământului în jurul Soarelui, cât și pentru rotația Pământului în jurul

axei sale”¹. Acest sens originar îl voi avea în vedere în rândurile de mai jos, deoarece mișcarea astrelor a determinat din cele mai vechi timpuri măsurarea timpului.

Din perspectivă creștină, prin căderea protopărinților, omul a căzut în timp, aşa cum îl percepem noi astăzi. Fiind astfel pe „stadionul acestei lumi”², omul trebuie să găsească și mijloacele prin care să poată măsura trecerea timpului și a făcut-o în moduri diverse, observând în primul rând natura înconjurătoare și ciclurile care se succed, uneori regulat, ale aștrilor, anotimpurilor etc. În mod firesc, succesiunea cea mai la îndemână a reprezentat-o alternanța dintre zi și noapte, strâns legată de mișcarea celor doi aștri, Soarele și Luna³. Apoi, în funcție de mișcarea de rotație a Pământului în jurul Soarelui, se succed anotimpurile, anii, viața fiecărui dințre noi. Fără nici o îndoială, calendarul, oricât de simplu sau de complex ar fi acesta, este legat indisolubil de viața unei comunități, dictând ritmul acesteia. Așa a fost dintotdeauna, de la primele populații tribale și până în zilele noastre. Așadar, simplu

¹ Reinhardt Koselleck, *Concepțele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, traducere de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, București, Editura Art, 2009, pp. 208-217, aici p. 214. Într-unul dintre studiile sale, Édouard Jeaneau aduce în discuție etimologia cuvântului „Galileia” - „GELGEL [alți specialiști consideră că acest termen derivă din rădăcina galil; n.m. F.C.] în ebraică – care înseamnă fie «transmigratio facta», potrivit lui Ieronim (*Liber interpretationis hebraicorum nominum*, CCSL 72, p. 64 și p. 140), fie «revolutio», potrivit lui Dionisie Areopagitul (*Caelestis Hierarchia*, XV, 9; PG 3, 337D-340A). Astfel ar trebui să înțelegem «întoarcerea de la firea omenească la slava cea dintâi, care a fost părăsită prin păcat» (É. Jeaneau, „Jean Scot et la Métaphysique des Nombres”, în „Tendenda Vela”. *Excursions littéraires et digressions philosophiques à travers le Moyen Âge*, Turnhout, Brepols [Instrumenta Patristica et Medievalia. Research on the Inheritance of Early and Medieval Christianity, 47], 2007, p. 475). Apropindu-ne de zilele noastre, un teolog precum David B. Hart consideră că „Evanghelia a creat în societatea și sensibilitatea umană o revoluție care – tocmai pentru că nu a fost subită, traumatizantă și mărginită, ci progresivă, continuă și atotpărătoare – a fost cea mai semnificativă, profundă și radicală revoluție din istoria umanității” (David Bentley Hart, *Ateismul: o amăgire. Revoluția creștină și adversarii ei*, traducere de Eva Damian, Iași, Doxologia [col. „*Historia Christiana*”, 2], 2017, p. 11).

² Sfântul Macarie cel Mare, *Omilia duhovnicești*, traducere de Constantin Cornițescu, București, EIBMO, 2010, p. 26.

³ Potrivit Tradiției Bisericii, Soarele și Luna, cei doi luminători, au fost creați de către Dumnezeu în a patra zi (Fc. 1, 14). Așa cum vom vedea în rândurile de mai jos, utilizând ciclurile lunare și cele solare se poate obține cu precizie chiar data facerii lumii.

Respect pentru oameni și cărti

sau complex, orice calendar este gândit plecând de la ciclurile lunare și solare, a căror mișcare a generat toate calculele cronologice.

La îndemnul lui Julius Caesar, în anul 45 î.Hr., calendarul existent atunci a fost revizuit și, astfel implementat, a rezistat până la reforma gregoriană (secolul al XVI-lea)⁴. Calendarul iulian, care este unul solar, s-a constituit plecând de la datele oferite de astronomul Sosigene din Alexandria (sec. I î.Hr.), care s-a inspirat, la rândul său, din calendarul egiptean de 365 de zile, la care se adăuga, din patru în patru ani, o zi lunii februarie (anul bisect). Pentru a se suprapune peste fazele Lunii, calendarul iulian a trebuit să îndrepte și întârzierea de cinci zile care există față de ciclul lunar. În prezent, 13 zile consemnează decalajul între calendarul iulian și anul solar. Abia în anul 2100, decalajul va fi de 14 zile. Anul solar sau tropic durează 365 de zile, 5 ore, 48 de minute și 46 de secunde. Anul iulian, care este de 365 de zile și 6 ore, este foarte apropiat de anul solar, diferența fiind de doar 6 ore pe an și se regăsește în anul bisect, de 366 de zile. Chiar și aşa, în pofida „exactității” sale, calendarul iulian rămâne în urmă față de ciclul solar cu o zi la 128 de ani, iar față de ciclul lunar cu o zi la 308 ani.

Papa Grigorie al XIII-lea proclamă la 24 februarie 1582 bula *Inter Gravissimas*, prin care reformează, corectează calendarul iulian. Totuși, calendarul gregorian nu este nici el perfect⁵, de vreme ce păstrează o diferență față de anul astronomic de 24 de secunde, dar este, fără nici o îndoială, mai exact prin comparație cu acela iulian, unde diferența era de 11 minute (anul astronomic este mai lung decât calendarul

⁴ Eroarea fundamentală a calendarului implementat de Caesar era legată de data echinociului de primăvară, stabilit la 25 martie. În pofida inexactităților sale, minore prin comparație cu alte realizări similare, calendarul iulian rămâne valabil pentru stabilirea datei Paștilor în toată Biserica Ortodoxă, cu excepția ortodocșilor din Finlanda, care l-au refuzat.

⁵ Cu privire la scăparele calendarului gregorian, vezi o prezentare sintetică în Teodor M. Popescu, „Problema stabilizării datei Paștilor. Privire istorică asupra divergențelor și computurilor pascale. Încercări de îndreptare. Greutatea și necesitatea unui acord. Propuneri și posibilități actuale”, în *Orthodoxia. Revista Patriarhiei Române*, XVI, nr. 3 (1964), p. 396. Pentru o discuție asupra reformei gregoriene, vezi și Pavel Kuzenkov, „Correction of the Easter Comptus: Heresy or Necessity? Fourteenth Century Byzantine Forerunners of the Gregorian Reform”, în Antonio Rigo – Pavel Ermilov (eds.), *Orthodoxy and heresy in Byzantium. The definition and the notion of Orthodoxy and some other studies on the heresies and the non-Christian religions* (Quaderni di Néa Póμη 4), Roma, Università degli Studi di Roma „Tor Vergata”, 2010, pp. 147-158.

introdus de către Caesar – cu cele 11 minute). Așadar, indiferent după ce calendar ne ghidăm, acesta nu este unul definitiv, ci într-o continuă dinamică, adaptat la mișcarea de rotație a celor doi luminători. Dacă nu poate fi niciodată exact, de ce este nevoie de a schimba calendarul din când în când? Stă, probabil, în natura umană dorința de a fi cât mai precisi, fără însă a putea ajunge și la un rezultat definitiv, ultim (situație similară întâlnită în experimentele microfizicii, dar și în scenariile macrofizicii).

Este de domeniul evidenței faptul că „nimic nu generează diviziuni mai intense decât respectarea unor calendare diferite”⁶. Cum bine se știe, în creștinism, calendarul nu este o dogmă, nerespectarea sa nu ar trebui să producă vreo ruptură în sânul Bisericii (cu toate că, din puncte, astfel de lucruri s-au petrecut); el ține de o chestiune de practică, extrem de importantă, uneori fiind chiar cea mai relevantă pentru viața de zi cu zi a credincioșilor. Poate că un creștin de rând nu știe nici măcar dogmele fundamentale ale credinței sale, dar apără cu strășnicie datele sărbătorilor, indiferent că știe sau nu ce se sărbătorește. În perioada interbelică, Vasile Băncilă observase foarte corect faptul că „putea să se schimbe chiar o dogmă, poporul nu ar fi făcut atâta caz ca de schimbarea calendarului”⁷.

Pentru creștini, calendarul s-a constituit pe evenimentul central: Învierea Domnului Iisus Hristos. Ceea ce înseamnă că „problema datei Paștilor este veche cât creștinismul. Neputând face dintru-început obiectul unei hotărâri apostolice sau canonice, precise și autoritare, valabile pentru toate Bisericile, ea a fost supusă unor variațiilegate de tradiții locale, în parte, deosebite unele de altele”⁸. Din Scripturi

⁶ Henry Chadwick, *Răsăritul și Apusul. O istorie a scindării creștinătății. Din epoca apostolică până la Sinodul de la Florența*, traducere de Irina-Monica Bazon, Iași, Doxologia (col. „Historia Christiana”, 1), 2016, p. 23.

⁷ Vasile Băncilă, „Reforma calendarului”, în *Duhul sărbătorii*, ediție îngrijită de Illeana Băncilă, București, Editura Anastasia, 1996, p. 33.

⁸ Teodor M. Popescu, *art. cit.*, p. 334; vezi și Constantin Clement Popovici, „Capitolul al șaptelea al literii P din Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastare: Despre Sfintele Paști sau despre computul pascal”, în *Candela*, XVIII-XIX, 1898-1900 (și extras: 1900, IX + 386 p.). Ieromonahul Matei Vlastares a fost un canonist din secolul al XIV-lea. Este autorul unei colecții ordonate alfabetic, numită *Nomocanonul* (1335), iar la litera P, discută problema stabilirii Paștilor.

Respect pentru oameni și cărti

știm că Hristos a sărbătorit Paștile (care simboliza ieșirea poporului lui Israel din Egipt), împreună cu ucenicii, înainte de Pătimirea și moarte Sa pe cruce. Data paștelui iudaic se știe cu exactitate, fiind o dată fixă, adică în prima lună a anului iudaic, care cade după echinocțiul de primăvară și când este lună plină (ziua a XIV-a a primei luni). Paștele iudaic cade întotdeauna pe 14 Nissan. Scriptura ne spune cu privire la această zi: „În luna întâi, în ziua a cincisprezecea a lunii, către seară, sunt Paștile Domnului. Iar în ziua a cincisprezecea a aceleiași luni este sărbătoarea azimei Domnului: şapte zile să mâncați azime. În ziua întâi a sărbătorilor să aveți adunare sfântă și nici o muncă să nu faceți. Timp de şapte zile să aduceți jertfă Domnului, și în ziua a şaptea iar e adunare sfântă; nici o muncă să nu faceți” (Lev. 23, 5-8). Așadar, putem sesiza aici o primă deosebire care s-a impus între iudei și creștini: sărbătoarea Paștilor durează 7 zile la evrei și 8 zile la creștini (de la Duminica Învierii Domnului până la Duminica Tomei), de unde și denumirea de octava (odovania⁹) Paștilor¹⁰.

Data paștelui iudaic este stabilită în funcție de două fenomene astronomice: luna plină și echinocțiul de primăvară¹¹. Calendarul iudaic este unul lunar-solar, adică se fundamentează pe ciclul anual al Soarelui și pe fazele Lunii¹². Evreii întorși din Egipt au adus cu ei calendarul

⁹ În mod obișnuit, termenul slavon отданье (încheiere, sfârșit) desemnează cea de-a opta zi după o sărbătoare, care diferă, spre exemplu, de Odovania Praznicului Învierii Domnului din a VI-a săptămână de după Paști.

¹⁰ Potrivit unei etimologii unanim acceptate, termenul *paști* vine din ebraicul *Pesah*, care se tâlciuiește *trecere*. Origen are însă o perspectivă interesantă și inedită asupra acestui termen. În opinia lui, evreii nu numeau această sărbătoare *Pesah*, ci *Fas*, care înseamnă *trecere*. Alexandrinul își argumentează punctul de vedere sprijinindu-se pe fonetica termenului ebraic (Origène, *Sur la Pâque* 1-2, *Traité inédit publié d'après un papyrus de Toura par O. Guéraud et P. Nautin*, Paris, Beauchesne [col. „Christianisme antique”, 2], 1979, pp. 157-159).

¹¹ O prezentare succintă a chestiunii întâlnim la Anne Tihon, „Le calcul de la date de Pâques de Stéphanos-Héraclius”, în B. Janssens, B. Roosen and P. Van Deun [eds.], *Philomathestatos. Studies in Greek Patristic and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for his Sixty-Fifth Birthday* (Orientalia Lovaniensia Analecta 137), Leuven, Peeters, 2004, pp. 625-626.

¹² Pentru calendarul evreiesc, vezi excelentele studii semnate de Sacha Stern, *Calendar and Community: A History of the Jewish Calendar, 2nd Century B.C.E.–10th Century C.E.*, Oxford, Oxford University Press, 2001; *Calendars in Antiquity. Empires, States, and Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2011, și volumul editat împreună cu Charles Burnett, *Time, Astronomy, and Calendars. Texts and Studies*, Leiden/ Boston, E.J. Brill, 2014.

Respect pentru oameni și cărți

solar egiptean¹³, iar cei care au venit din „captivitatea” babiloniană au împrumutat de la aceștia un calendar lunar¹⁴. Pentru a stabili data unor sărbători, primii creștini trebuiau să coroboreze datele sărbătorilor iudaice cu datele din calendarul solar iulian, adică să introducă un element lunar (14 Nissan) într-un calendar solar, de unde rezultă faptul că, în cadrul aceluiași calendar liturgic, întâlnim atât sărbători fixe, cât și mobile, precum sărbătoarea Paștilor și a sărbătorilor legate direct de aceasta, ca Înălțarea Domnului și Pogorârea Sfântului Duh¹⁵.

Quartodecimani (de la *quartodecima* = a paisprezecea zi) erau numiți acei creștini care sărbătoreau Paștile odată cu iudeii, adică pe 14 Nissan (pentru a fi foarte riguroși, pe 14 avusesese loc Răstignirea și moartea lui Hristos, Învierea Sa fiind „a treia zi, după Scripturi”¹⁶). Sărbătorind la o dată fixă, se întâmpla frecvent ca Paștile să cadă în timpul săptămânii, și nu în prima zi a săptămânii, cum spune Scriptura că a inviat Mântuitorul (Mt. 28, 7; Mc. 16, 9; Lc. 24, 6-7; In 20, 1-9). Treptat, mai ales după Conciliul de la Niceea (325), pentru a respecta Evanghelia, quartodecimanii au renunțat la sărbătorirea Paștilor împreună cu evreii, adică pe 14 Nissan. La începutul creștinismului exista însă și o altă grupare, numită protopashitii (se găseau mai ales în regiunea Siriei), care reprezentau o categorie moderată a iudaizanților. Aceștia sărbătoreau Paștile duminica, nu într-o altă zi a săptămânii, dar veadeau această zi în legătură cu sărbătoarea evreilor (Pesah).

„De vreme ce Mântuitorul și apostolii Săi nu au prescris nici un canon privind respectarea sărbătorilor, varietatea era firească și nu era un indiciu al neorânduielii în Biserică”¹⁷. Spre exemplu, Eusebiu de Cezarea (*Historia Ecclesiastica* V, 23-25) menționează în acest sens episodul în care Papa Victor se opune reprezentanților Bisericilor din Asia, care sărbătoreau Paștile odată cu evreii, pe 14 Nissan, indiferent

¹³ Pentru calendarul egiptean, vezi Sacha Stern, *Calendars in Antiquity...*, pp. 125-166.

¹⁴ Cu privire la calendarul babilonian, vezi *ibidem*, pp. 71-123.

¹⁵ Jacques Flamant, „Le calendrier chrétien: naissance du comput ecclésiastique”, în Luce Pietri [coord.], *Histoire du christianisme (Des origines à 250)*, tome 1, Paris, Desclée, 2000, p. 493.

¹⁶ Pentru cele trei zile „după Scripturi”, vezi Alexandru Mihăilă, *(Ne)Lămuriri din Vechiul Testament. Mici comentarii la mari texte*, vol. I, București, Nemira, 2011, pp. 253-259.

¹⁷ Henry Chadwick, *op. cit.*, pp. 23-24.

Respect pentru oameni și cărți

în ce zi a săptămânii cădea această dată. Pentru a dezbatе această cuestiune spinoasă, în anul 190 a avut loc o întâlnire, la Roma, între Papa Victor și episcopul Efesului, Policarp. Discuția nu a rezolvat problema stabilirii datei Paștilor, dimpotrivă, papa era hotărât să-i excomunice pe răsăriteni, care țineau sărbătoarea Învierii Domnului împreună cu evreii. Doar intervenția episcopului de Lyon, Irineu, a dezamorsat pentru o vreme tensiunile, urmând ca fiecare să păstreze propria tradiție¹⁸. Această dorință de uniformizare a sărbătorii centrale a creștinilor trebuia să se realizeze, cel puțin teoretic, la Niceea, în 325.

Unul dintre primele texte creștine care s-au păstrat cu privire la sărbătoarea Paștilor aparține lui Meliton, episcop de Sardes (activ către mijlocul secolului al II-lea), de la care avem o epistolă cu privire la această sărbătoare (SC 123), dar nu este despre calculul datei Paștilor – el sărbătorind pe 14 Nissan (după spusa lui Eusebiu de Cezarea) –, ci este o omilie rostită cu prilejul acestei sărbători. Primul tabel cu stabilirea datei Paștilor, care a ajuns până la noi, inscripționat pe o statuie, este atribuit lui Hippolytus și datează de la începutul secolului al III-lea¹⁹. Urmează apoi, în a doua jumătate a secolului al III-lea, scrierea despre Paști a lui Anatolius, episcop de Laodiceea (270-280)²⁰, *De ratione paschali*, al cărei original nu s-a păstrat, ci doar un fragment în *Historia Ecclesiastica VII*, a lui Eusebiu de Cezarea și în traducere latină²¹.

¹⁸ Pentru acest subiect, vezi Christine Mohrmann, „Le conflit pascal au IIe siècle”, în *Vigiliae Christianae*, 16 (1962), pp. 154-171.

¹⁹ Pentru o privire de ansamblu asupra cronologiei creștine, vezi Venance Grumel, *Traité d'études byzantines. I: La chronologie*, Paris, Presses universitaires de France, col. „Bibliothèque byzantine”, 1958; și Auguste Luneau, *L'histoire du salut chez les Pères de l'Église. La doctrine des âges du monde*, Paris, Beauchesne, 1964. Pentru o istorie a sistemelor cronologice creștine în tradiția răsăriteană, se poate consulta cu folos Pavel V. Kuzenkov, *Христианские хронологические системы...*, op. cit.; vezi, de asemenea, Pavel V. Kuzenkov și K.A. Panchenko, „«Кривые Пасхи» и Благодатный Огонь в исторической ретроспективе”, în *Вестник Московского университета. Серия 13. Востоковедение*, 4 (2006), pp. 3-29.

²⁰ Potrivit exegetilor, primul care a folosit ciclul de 19 ani, stabilit de Meton, a fost Anatolius, episcop de Laodicea între 270 și 280. Treptat, acest ciclu de 19 ani a fost adoptat de toți computiștii.

²¹ D.P. Mc Carthy and A. Breen, *The ante-Nicene Christian Pasch De ratione paschali. The Pascal tract of Anatolius, bishop of Laodicea*, Dublin, Four Courts Press, 2003, pp. 45-53.

Pentru a se evita consolidarea unor tradiții locale, îndepărțarea de evenimentul morții și al Învierii Mântuitorului impunea ca o necesitate celebrarea acestei sărbători la aceeași dată de către toți creștinii. Chiar înaintea Conciliului de la Niceea (325), creștinii își doreau să sărbătorească Paștile toți în aceeași zi²². Iată ce spune un istoric bisericesc despre acest lucru: „Mai era însă și altă boală – mai veche și necruțătoare – care de multă vreme iscăse neînțelegeri în Biserică, anume sfada privitoare la sărbătorirea Paștelui. Unii susțineau că se cuveneau păstrate rânduielile iudeilor, în vreme ce alții cereau să fie respectată data exactă, și să nu ne luăm după rătăcirea unor oameni și aşa aflați în afara binecuvântării evanghelice. Or, de vreme ce și în privința aceasta mulțimile de pretutindeni ajunseseră de multă vreme să nu se mai poată înțelege, încurcând Dumnezeieștile Scripturi în aşa fel încât nimeni nu le mai putea descurca (fiindcă la vremea unuia și aceluiași praznic, din cauza deosebirilor de dată, prăznuitorii îi aduceau cinstire în chipuri foarte deosebite: în timp ce unii se mai nevoiau în post și asceză, ceilalți își aflaseră limanul de liniște), nimeni nu se mai dovedea în stare să afle acestui rău leacul; părțile învrajbite păreau deopotrivă de puternice. Numai Dumnezeul Celui Atotputernic Îi era lesne să le găsească leacul”²³.

Faptul că unii creștini sărbătoreau Paștile împreună cu evreii a constituit „unul dintre motivele Conciliului de la Niceea”²⁴. Episcopii participanți la I Sinod Ecumenic²⁵ au dezbatut, printre altele, și această problemă, dorind ca toți creștinii să sărbătorească Paștile la aceeași

²² „Ut (Pascha Domini) uno die et uno tempore per omnem orbem a nobis obseruetur et iuxta consuetudinem litteras ad omnes tu dirigas” (Conciliul de la Arles [314], în *Conciles gaulois du IVe siècle*, J. Gaudemet [éd.], Paris, Éditions du Cerf [SC 241], pp. 42-43).

²³ Eusebiu de Cezareea, *Vita Constantini* III, 5 (1-2); traducere de Radu Alexandrescu, PSB 14 (1991), p. 127.

²⁴ Fernand Daunoy, „La question pascale au concile de Nicée”, în *Echos d’Orient*, 24 (1925), p. 426. Pentru stabilirea datei Paștilor la Conciliul de la Niceea (325), vezi Alden A. Mosshammer, *The Easter Computus and the Origins of the Christian Era*, Oxford Early Christian Studies, New York/ Oxford, Oxford University Press, 2008, în special pp. 50-52. O recenzie critică la carteia lui Mosshammer a publicat Pavel Kuzenkov în *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия: Богословие. Философия*, 4 (2009), pp. 66-74.

²⁵ Louis Duchesne, „La question de la Pâque au concile de Nicée”, în *Revue des questions historiques*, 22 (1880), pp. 5-42.

Respect pentru oameni și cărti

dată, fără a stabili însă cu exactitate acest lucru. Totuși, au fost precizate criteriile pentru stabilirea datei sărbătorii Învierii Domnului, ținând cont de învățatura astronomilor alexandrini, după două coordonate principale: i) echinocțiul de primăvară; ii) prima lună plină de după acest echinocți (prima lună plină a primăverii). La acestea se adăuga ziua întâi a săptămânii, duminica („*Dies dominica, dies resurrectionis, dies Christianorum, dies nostra est*”²⁶), care deosebea astfel Paștile creștinilor de paștele evreilor. Pe scurt, Învierea Domnului trebuia sărbătorită în prima duminică, după luna plină ce urma echinocțiului de primăvară.

„Antichitatea nu vorbește decât despre 20 de canoane care s-au păstrat și, în momentul când are loc marele conciliu de la Cartagina (419), nu sunt cunoscute altele, nici în Africa, nici chiar la Constantinopol și Alexandria. Trebuie să conchidem că la Conciliul de la Niceea nu s-a formulat un canon cu privire la Paști”²⁷. Totuși, chiar dacă la Niceea nu a fost stabilită nici o dogmă cu privire la data sărbătorii Învierii Domnului, câțiva ani mai târziu, la conciliul din Antiohia (341) s-a stabilit ca aceia care nu respectă hotărârile de la Niceea cu privire la data Paștilor să fie excomunicați.

La criteriile de la Niceea pentru stabilirea datei Paștilor se adaugă, tot după știința alexandrină, ciclul de 19 ani (atribuit lui Meton din Atena, care-l propune în 432 î.Hr., în epoca lui Pericle, înlocuind astfel ciclul de 8 ani)²⁸, potrivit căruia cei 19 ani solari reprezintă 235 de cicluri lunare. Cele mai multe computuri folosesc în metoda lor de calcul ciclul de 19 ani²⁹. Tot „Meton propune intercalarea unei luni la 7 din cei 19 ani care formează ciclul, ceea ce duce, în mod obligatoriu, și la adăugarea unei zile în plus la fiecare 222 de ani”³⁰. Potrivit acestui model de calcul, fazele Lunii se repetă cu aproximație la aceleași

²⁶ Hieronymus, *In die dominica Paschae homilia*, ed. G. Morin, Turnhout, Brepols, 1958 (CCSL 78), p. 550.

²⁷ Fernand Daunoy, *art. cit.*, p. 436.

²⁸ Pentru a fi foarte riguroși, ciclul de 19 ani nu reprezintă altceva decât adunarea a două alte cicluri utilizate în calcularea datei Paștilor, ciclul de 8 și cel de 11 ani. Ciclul lui Meton este împrumutat de la babilonieni, iar eroarea acestui ciclul de 19 ani este de o zi la 219 ani.

²⁹ Anne Tihon, *loc. cit.*, p. 625.

³⁰ Ștefan Borbely, „Calendarul asiro-babilonian”, în *Eseuri biblice* (Supliment al revistei *Contemporanul*, nr. 10 / 2015). Articolul a fost publicat anterior în revista *Vatra*, nr. 2 / 2010.